10. Orlyk, W. (2014). Falszywy dukat lenny z 1588 roku odkryty na Ukrainie [False fief ducat from 1588 discovered in Ukraine]. *Przegląd Numizmatyczny – Numismatic Review*, 3 (86), 48 [in Polish].

Одержано 28.02.2019.

УДК 94(477)«1842/1931»(092)

DOI <https://doi.org/10.31470/2415-3567-2019-46-129-136>

Горденко Світлана,

кандидат історичних наук, доцент
кафедри медико-біологічних дисциплін і
валеології

svetagordenko@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-3581-8630>

Researcher ID: W-5199-2018

Державний вищий навчальний заклад
«Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія
Сковороди»,

вул. Сухомлинського, 30,

м. Переяслав-Хмельницький,

Київська обл., Україна, 08401

Hordenko Svitlana,

Candidate of Historical Sciences, assistant
professor of Department of Medical Studies
and Valeology

svetagordenko@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-3581-8630>

Researcher ID: W-5199-2018

Pereyaslav-Khmelnytski State Pedagogical
Hryhori Skovoroda University,
30, Suhomlynski Street,
Pereyaslav-Khmelnytski,
Kyiv Region, Ukraine, 08401

БАГАТОГРАННА ДІЯЛЬНІСТЬ АНАСТАСА ЄГОРОВИЧА ЗАЙКЕВИЧА НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

У статті визначено основні здобутки професора агрономії Харківського університету Анастаса Єгоровича Зайкевича, щодо становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні.

Доведено виняткове значення програм і науково-практичних узагальнень, які створювалися ученим на підставі узагальнення результатів дослідних установ.

Розкрито провідну роль науковця в становленні вузькофахових сільськогосподарських наукових досліджень з рільництва, агротехніки, насінництва, живлення рослин для подальшого розвитку вітчизняного буряківництва та зернового господарства наприкінці XIX – початку XX ст.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять принципи системності й історизму, котрі передбачають вивчення й узагальнення подій і явищ на основі науково-практичного аналізу різноманітних джерел і літератури стосовно предмета дослідження.

Показано, що праці вченого з дослідної справи, землеробства, селекції, насінництва відзначаються фундаментальністю та практичною значимістю, свідчать про глибину мислення їх автора. Діяльність Анастаса Єгоровича Зайкевича була значним внеском у розвиток сільськогосподарської науки. Завдяки змістовним та ґрунтовним науковим дослідженням в галузі сільського господарства, агрономії, Україна забезпечила собі надійний ґрунт для подальшого розвитку сільськогосподарських наук.

Ключові слова: професор Анастас Єгорович Зайкевич, наукова діяльність, дослідження, внесок, дослідні поля, дослідна справа.

MULTIFACETED ACTIVITY OF ANASTAS EGOROVICH ZAIKEVICH ON THE TERRITORY OF UKRAINE

In this article are defined the main achievements of the Professor of agronomy of Kharkiv University Anastas Zaykevich on the establishment and development of agricultural business research in Ukraine.

The exceptional importance of the programs and scientific and practical generalizations created by the scientist on the basis of the generalization of the results of the research institutions is proved.

The theoretical and methodological basis of the research is the principles of systematic and historicism, which provide studying and generalization of events and phenomena on the basis of scientific and practical analysis of various sources and literature on the subject of research.

It is shown that the works of a scientist in the field of research, agriculture, breeding, seed production are characterized by fundamental and practical importance, testify to the depth of thinking of their author. The activities of Anastas Zaykevich were a significant contribution to the development of agricultural science. Through substantive and thorough scientific research in the field of agriculture, agronomy, Ukraine has secured a sound ground for the further development of agricultural sciences.

Key words: *Professor Anastas Zaykevich, scientific activity, research, contribution, research fields, research case.*

На сучасному етапі розвитку України працівникам освіти, науки й техніки практично по-новому доводиться вивчати минуле вітчизняної науки, на новій методологічній основі, вільній від будь-яких ідеологічних нашарувань, аналізувати життя та творчість визначних і непересічних учених українців.

Водночас важливо не лише відродити або повернути забуті імена, але й визначити місце й роль кожного з них в історії вітчизняної науки. Це не лише данина нашому минулому, а й запорука успішного подальшого розвитку суспільства, яке добре знає, шанує й твердо опановує досягнення своїх попередників.

У даній статті робиться спроба показати науковий внесок професора Анастаса Єгоровича Зайкевича в підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва, зокрема цукрових буряків, підвищення врожайності культури, на основі запровадження результатів наукових досліджень. Наукова постановка питань, зроблена А. Є. Зайкевичем у 1880-х рр. залишається актуальною й сьогодні.

Слід зазначити, що такі науковці як: В. П. Гарагуля, М. І. Орловський, С. І. Кузьмич відкривали сторінки творчого та наукового шляху вченого.

Наукова діяльність професора Анастаса Єгоровича Зайкевича, його внесок у розвиток дослідної справи потребують нового прочитання й переосмислення.

Метою роботи є всебічний розгляд та детальний аналіз багатогранної спадщини видатного українського агронома дослідника Анастаса Єгоровича Зайкевича.

Визначена мета досягається вирішенням завдань: здійснити аналіз усіх напрямів наукових досліджень ученого, показати результати дослідної справи.

Перш за все, варто сказати декілька слів про життєвий шлях видатного ученого. Зайкевич Анастасій Єгорович (1842–1931) український радянський агроном-дослідник, один з перших організаторів сільськогосподарської дослідної справи в Росії і на Україні, професор Харківського університету з (1884), Герой Праці (1930). Народився в місті Лубнах (тепер Полтавської області) в сім'ї чиновника. Закінчив фізико-математичний факультет Новоросійського університету в Одесі (1870). Вся наукова діяльність Зайкевича пов'язана з роботою на дослідних полях. Він був одним із організаторів дослідної справи на Україні. Зайкевич – один з організаторів Харківської селекційної станції, Лубенської

дослідної станції лікарських рослин, Полтавського і Солоницького дослідних полів. Праця на дослідних полях дала Зайкевичу змогу накреслити раціональні шляхи поліпшення вітчизняних сортів пшениці, випробувати і акліматизувати радянських сортів люцерни, цукрових і кормових буряків, м'яти тощо. Зайкевич Анастасій Єгорович помер в 1931 році в Лубнах в віці 89 років. Він віддав розвитку вітчизняній агрономічній науці і сільському господарству 58 років свого життя із плідними результатами [10, с. 72].

Говорячи про професора Анастаса Єгоровича Зайкевича, неможливо не сказати про його роль в розвитку дослідної справи в Росії. А. Є. Зайкевич розпочав роботу по організації дослідних полів в той час, коли в Росії ще фактично не було дослідних установ, якщо не враховувати декілька дослідних полів при спеціальних навчальних закладах, які служили головним чином для навчально-демонстраційних цілей і дослідних ділянок в деяких приватних маєтках. Єдиними видатними на той час колективними дослідними, проведеними по єдиній програмі, були дослідні організовані в 1867–1869 роках Вільним економічним суспільством.

Ім'я Зайкевича А. Є. тісно пов'язане з розвитком у Росії агрохімії, дослідної справи, він розробив нові сорти культурних рослин, із селекції ряду важливих рослин. Зайкевич А. Є. був прогресивним ученим, який вніс видатний внесок в вітчизняну науку і проклав в ній нові шляхи. Цей внесок зберіг своє призначення до теперішнього часу. Слід звернути увагу на широке розповсюдження ним сортів люцерни, м'яти та ін. культурних рослин. А. Є. Зайкевич видатний в історії вітчизняної агрономії як славетний продовжувач початого Д. І. Менделєєвим дослідної справи в сільському господарстві [5, с. 56].

Головною метою його наукової діяльності, було вдосконалення сільськогосподарської дослідної справи, підвищення врожайності полів на основі науково-поставлених польових дослідів.

На початку 80-х років минулого століття він склав програму роботи дослідних полів, в якій відбито актуальні питання сільського господарства півдня Росії.

Перше дослідне поле на Україні було організовано в 1880 р. у Тростянці Охтирського повіту, через два роки – друге в Білому Колодязі Вовчанського повіту на Харківщині, третє – на Катеринославщині, четверте – знову на Харківщині, а в 1886 р. два дослідних поля – в Курській і Воронежській губернії. Але ці дослідні поля існували недовго.

В результаті невтомної діяльності Анастаса Єгоровича, зокрема його переконливих виступів на IV Всеросійській сільськогосподарській виставці у Харкові в 1887 р. і спеціальних нарадах мережу дослідних полів було значно розширено. В організованій зусиллями цього вченого мережі дослідних установ різного часу працювало 33 дослідних поля, на яких, наукова робота проводилась протягом 88 дослідних років. Це було не тільки значним досягненням у розвитку дослідної справи в Росії, а й дало можливість за порівняно короткий час вирішити ряд важливих питань вітчизняного землеробства.

Так, з самого початку своєї наукової діяльності А. Є. Зайкевич добре усвідомлював перспективи розвитку бурякосіяння на Україні, а також у суміжних з нею областях Центрально-чорноземної смуги Росії. Тому він насамперед зосередив увагу на проблемі селекції й агротехніки цукрових буряків як найважливішої технічної культури [9, с. 115].

Вже в 80-х рр. ученому вдалось досягти успіхів у покращенні вітчизняних сортів цукрових буряків. На Тростянецькому полі 1881–1883 рр. і на Гаврилівському в 1883 р. досліджуються 29 сортів цукрового буряку (10 російської репродукції, 10 французьких і 9 німецьких) [6, с. 101].

На Харківській насіннєвій виставці в 1882 р. Зайкевич зацікавився насіннєвим господарством по цукрових буряках і переконався в тому, що воно знаходиться в хаотичному стані. Насіння оцінювалося тільки по сходженню, назва давалась по ініціативі продавця.

Учений розпочав також покращувати бурякове насінництво. Він приступив до селекції цукрового буряка: спочатку він почав займатися тим, що відібрав найбільш

цукристі і врожайні корені, а потім удосконалював агротехніку насіннєзнавства. Всі ці засоби в сполученні з покращенням агротехніки і удобреннями дали перший позитивний результат: на дослідних полях були вирощені цукрові буряки з цукристістю не меншою, чим у буряках кращих закордонних марок [1, с. 10].

Діяльність професора Зайкевича А. Є. високо оцінена його сучасниками. Так, видатний радянський селекціонер академік А. В. Мазлумов пише, що вихідним вирішальним моментом в історії розвитку науково-дослідних робіт по цукрових буряках у Росії слід вважати 1891 р., коли професор Харківського університету А. Є. Зайкевич склав записку «Завдання досліджень у галузі культури цукрових буряків та їх організація» і подав її товариству цукрозов заводчиків у Києві. У записці особливо підкреслювалось, що ні буряки ні засоби їх обробітку не можуть бути прямо і безпосередньо принесені до нас із Заходу, тому що наш клімат і нашій ґрунт становлять ряд самостійних задач, які потребують самостійного вивчення.

Записку А. Є. Зайкевича було прийнято, і вона по суті стала програмою робіт у галузі агротехніки й селекції цукрових буряків на ближчі 2–3 десятиріччя.

Багато зусиль доводилось витрачати професору А. Є. Зайкевичу на боротьбу з представниками вітчизняної науки і прихильниками Західноєвропейської орієнтації. Близько 40 раз він виступав на другому обласному з'їзді по сільському господарству, що відбувся у 1892 р. в Києві. Тут учений відстоював необхідність самостійного шляху розвитку селекції та насінництва в нашій країні, заперечував завезення з-за кордону насіння сільськогосподарських культур, доводячи, що закордонні сорти менш витривалі в наших умовах [9, с. 116].

Слід зазначити, що в історії вітчизняної агрохімічної школи у другій половині XIX – поч. XX ст. значний вклад у розвиток сільськогосподарської науки вніс А. Є. Зайкевич, сучасник П. А. Костичева, В. В. Докучаєва, так як і вони присвятив свої досліді чорноземам, застосування на них мінеральних добрив. Сама думка про необхідність застосування добрив на чорноземах в той час була новою і дуже сміливою.

Багато учених до робіт Зайкевича вважали, що чорнозему немає потреби у мінеральних добривах. Наприклад, В. В. Докучаєв вважав, що чорноземний ґрунт являється найкращим добривом.

А. Є. Зайкевич увійшов в історію агрохімії як учений, який вперше довів, що мінеральні добрива необхідні на чорноземах, він вперше прийняв рішення застосовувати місцеві добрива, внести їх поблизу рядка насіння. При цьому він виходив із того, що проміжок який займає посів буряків, постійно збільшується, в той час як запаси добрива (навозу), зменшуються внаслідок скорочення селянського скоту. У своїх дослідях він зупинився на фосфоритах, як на таких удобрюючих засобах, в яких, на його думку, найбільша потреба чорнозему, яка виснажується зерновими культурами. В цих дослідях було встановлено високу ефективність невеликої дози суперфосфату, внесеного у рядки.

Таке удобрення комбінованою сіялкою із тих пір стало звичайним засобом внесення добрив у посівах цукрового буряка.

Основні принципи роботи комбінованих сіялок були розроблені в Росії, у цій справі є немала заслуга А. Є. Зайкевича.

Анастасій Єгорович був ініціатором багатьох робіт не тільки в області застосування мінеральних добрив і техніки їх внесення. По його ініціативі, вперше на його полях, якими він керував почали проводити досліді залежності врожайності різних сортів від внесених добрив.

Вклад Анастаса Єгоровича Зайкевича в історію розвитку агрохімії особливу цінність представляє за послідовними розділами:

1. Він розробив наукові основи техніки внесення добрив (механізоване місцеве, рядкове внесення добрив). Це дозволяло економити добрива і підвищувати їх ефективність. Зайкевич провів вдалі досліді і доказав переваги рядкового удобрення, а потім розробив принципи конструкції комбінованої тукової сіялки.

2. Ним були закладені основи сучасної уяви про систему удобрення. До Зайкевича вважали, що чорнозем не має потреби у мінеральних добривах. За допомогою дослідів він доказав, що чорнозем прекрасно відгукується на мінеральні удобрення. Чорноземна зона стала у нас першою зоною, де застосовували мінеральні добрива. Зайкевич випробовував на чорноземі дію самих різних удобрень: азотних, фосфорних, калійних, змішаних, органічних, а також вапна, гіпсу та ін.

3. Зайкевич – організатор дослідної справи. Він проводив вдалі досліді не тільки з удобренням, але і по агротехніці, вивчаючи залежність врожайності різних сортів рослин від удобрення, обробітку парового поля, глибини обробітку та ін. [8, с. 9].

А. Є. Зайкевич надавав першочергове значення підйому врожайності зернових культур, серед них особливо пшениці.

Досліди на полях із зерновими культурами Зайкевич організовує в середині 80-х років. Перше дослідне поле було організоване в Студенках поблизу Харкова. При цих дослідах головну увагу було звернуто на способи збереження вологи в ґрунті.

При вивченні культури російських пшениць Анастасій Єгорович прийшов до висновку: що пшениця здатна піддаватися сильним змінам під впливом зовнішніх умов. І звідси він робить висновок – що потрібно звернутися до «туземних» сортів пшениці і пошукати серед них відповідний культурний матеріал.

В 1890 р. в пошуках кращих сортів і засобів збереження вологи, а також підвищення морозостійкості пшениці вчений організував широкі польові досліді із пшеницею на Морочанському дослідному полі.

Але не обмежуючись цим, Зайкевич зібрав 420 зразків російських пшениць і організував польові досліді по ботанічних і агрохімічних дослідах всіх цих сортів.

Для розв'язання проблеми покращення російських пшениць Зайкевич вибрав такий же шлях, що і при селекції цукрових буряків, він виступив не тільки як вчений експериментатор, а як і організатор. [5, с. 85]

Зайкевич провів тривалу поїздку для вивчення дослідів культури пшениць на чорноземній полосі і прийшов до висновку, що «ми володіємо прекрасним матеріалом для розмноження більш стійких пшениць, ніж перенесені до нас із Заходу іноземні сорти». [5, с. 3]

В 1891 р. Зайкевич виступив як організатор польових досліджень з російськими сортами пшениці і у зв'язку з чим видав брошуру «Об исследовании культуры русских пшениц», в якій розробив єдину методологію польових досліджень.

Але запланований Зайкевичем план широких дослідів був проведений лише частково через недостатку коштів [5, с. 8]

Внеском А.Є. Зайкевича в сільськогосподарську науку вважається те, що він накреслив правильні шляхи поліпшення сортів пшениці.

В 1910 р. А.Є. Зайкевич, використав невелику субсидію хліборобства, організував у себе в маєтку – м. Снітині Лубенського повіту, Полтавської губернії, філіал Харківської селекційної станції (в подальшому Солоницька дослідна станція) і на протязі багатьох років вів роботу з кормовими культурами.

Тут ним був винайдений відомий сорт люцерни, названий на честь Зайкевича. Перевагу місцевих і акліматизованих сортів Анастасій Єгорович показав на прикладі люцерни. В 1903 р. він виписав із США насіння широко відомого там сорту люцерни «Грім», яку став вирощувати вже власним насінням у с. Солониці поблизу Лубен. В результаті акліматизації та природного добору вирощена в Солониці люцерна, за даними міжстанційного сортовипробування (організованого в 1927 р. за завданням Наркомзему УРСР доктором сільськогосподарських наук В. М. Рабіновичем), виявилася врожайнішою, ніж «Грім оригінальний» із США. Тому акліматизовану люцерну вирішили назвати «Грім Зайкевича». Згодом за допомогою масового добору з неї на Полтавській дослідній станції В. М. Рабінович вивів поліпшений сорт, названий на честь Анастаса Єгоровича «Зайкевич

Полтавський» або люцерна «Зайкевич», який широко районовано в 39 областях Радянського Союзу.

В 1995 р. люцерну «Зайкевич-Полтавська» експонували на Всесоюзній сільськогосподарській виставці.

Із насіння люцерни Зайкевич Веселоподолянська дослідна станція вивела люцерну «Зайкевич-36» і «Веселоподолянська синя», Всесоюзний селекційно-генетичний інститут імені Т. Д. Лисенко вивів люцерну «Одеська-Зайкевич», Безенчунська державна селекційна станція – «Куйбішевську» [2, с. 49].

Цікавився учений і вирощуванням лікувальних і ефіромасляних культур.

У 1886 р. учений отримав із Петербургського ботанічного саду англійську м'яту «Мітчам» і для дослідів з нею організував на прибережному ґрунті річки Сули, Полтавської губернії, дослідне поле. Чотирьохлітні польові досліді привели до висновку про повну можливість культури в умовах Полтавщини цього цінного сорту м'яти. Із м'яти було отримано масло, аналіз якого показав його високу якість. Публікація статті Зайкевич по цьому питанню, а також пропаганда в Лубенському суспільстві сільського господарства зробили свою дію – м'ята стала одним із самих важливих ефіромасляних рослин, а виготовлення м'ятного масла – являється важливою галуззю сільськогосподарської промисловості на Полтавщині і Харківщині [5, с. 37].

Варто згадати, що протягом 38 років Зайкевич А. Є. очолював кафедру агрономії Харківського університету і паралельно з цим вів наукову і суспільну роботу, учений активно і сміливо відстоював місце агрономії серед природничих наук. На основі цього автор пише брошуру «Агрономия как наука вообще и университетская в частности», в якій вів пропаганду за розширення і спеціалізацію викладання агрономії в університетах, за спеціалізацією кафедр агрономії університетів у відповідності з особливостями тих районів країн, в яких вони знаходились.

Зайкевич А. Є. виступав проти намагань ліквідувати агрономію як науку в університетах, а вважав за потрібне розвивати її, і крім того, створити сітку спеціальних сільськогосподарських вузів.

А. Є. Зайкевич був не тільки видатним ученим, але і прекрасним педагогом. За 42 роки праці в університеті він підготував велику кількість агрономів.

Зайкевич А. Є. вніс багато нового у навчальну роботу кафедри агрономії. Він по своєму організував роботу кафедри, створивши при ній агрономічну лабораторію і дослідну ділянку в ботанічному саду університету. Навчальна робота велась у тісному зв'язку теорії з практикою. [3, с. 6].

З 1880 по 1912 рр. А. Є. Зайкевичем та його учнями видано 25 брошур. Результати роботи дослідних полів висвітлювались і в періодичних виданнях: «Земледелие», «Справочный листок», «Губернские ведомости», «Русская мысль» та ін.

Свою наукову діяльність А. Є. Зайкевич пов'язував з роботою таких видатних вчених як Д. І. Менделєєв, К. А. Тімірязєв, В. В. Докучаєв, П. А. Костичев, О. О. Ізмаїльський, О. В. Советов, Д. М. Прянишников, М. І. Воейков, А. М. Бекетов та ін.

А. Є. Зайкевич був невтомним борцем за розвиток дослідної справи, він був «батьком дослідної справи», як його називали, і оригінальним експериментатором, який зумів на самому початку розвитку дослідної справи виділити актуальні питання і намітити вірні шляхи їх розв'язання.

Багаторічна і багатогранна плідна діяльність професора А. Є. Зайкевича була оцінена тільки в кінці його життя при радянській владі. До 50-річчя професорської і суспільної діяльності А. Є. Зайкевича була призначена персональна пенсія, а при святкуванні 40-річного ювілею Полтавської дослідної станції (1925 р.) він як один з організаторів був удостоєний високого звання Героя Соціалістичної Праці [7, с. 112].

Таким чином, що діяльність Анастаса Єгоровича Зайкевича була значним внеском у справу над розвитком сільськогосподарської науки. Завдяки змістовним та ґрунтовним

науковим дослідженням в галузі сільського господарства, агрономії, Україна забезпечила собі надійний ґрунт для подальшого розвитку сільськогосподарських наук.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гарагуля В. П. Основатель научного свекловодства (К 30-летию со дня смерти профессора Харьковского университета А. Е. Зайкевича) // Сахарная промышленность. 1961. № 7. С. 9–15.
2. Зайкевич А. Отчет о работах за 1910–11 гг. Труды Харьковской областной сельскохозяйственной Селекционной Станции. Харьков: Тип. М. Сергеева и К. Гальченка, 1912. 199 с.
3. Зайкевич А. Е. Агрономия как наука вообще и университетская в частности. Харьков: Тип. В. С. Бирюкова, 1891. 55 с.
4. Зайкевич А. Е. Об исследовании культуры русских пшениц. Харьков: Тип. А. Н. Гусева, 1891. 12 с.
5. Иванов С. З. Анастасий Егорович Зайкевич: историко-биографический очерк. Харьков: Кн. изд., 1959. 150 с.
6. Иванов С. З. Герой труда А. Е. Зайкевич. (К 25-летию со дня смерти) // Земледелие. 1956. № 10. С. 100–105.
7. Любарская Л. С. Заслуженный деятель агрономии профессор А. Е. Зайкевич (1842–1931). // Земледелие. 1953. № 5. С. 110–114.
8. Минеев В. Г., Лебедева Л. А. История агрохимии и методологии агрохимических исследований: учеб. пособие. Москва: МГУ, 2003. 328 с.
9. Орловський М. І., Кузьмич С. І. До 125-річчя з дня народження А. Є. Зайкевича // Вісник сільськогосподарської науки. 1967. № 12. С. 115–117.
10. Павловский И. Ф. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. Полтава, 1912. С. 72.

REFERENCES

1. Garagulya, V. (1961). Osnovatel' nauchnogo sveklovodstva (K 30-letiyu so dnya smerti professora Khar'kovskogo universiteta A. E. Zaykevicha) [Founder of scientific beet farming (On the 30th anniversary of the death of Professor of Kharkov University A. E. Zaikevich)]. *Sakharnaya promyshlennost' – Sugar industry*, 7, 9–15 [in Russian].
2. Zaykevich, A. (1912). *Otchet o rabotakh za 1910–11 gg. Trudy Khar'kovskoy oblastnoy sel'skokhozyaystvennoy Seleksionnoy Stantsii* [Report on the work for 1910–11 Proceedings of the Kharkiv Regional Agricultural Selection Station]. Tip. M. Sergeeva i K. Gal'chenka [in Russian].
3. Zaykevich, A. (1891). *Agronomiya kak nauka voobshche i universitetskaya v chastnosti* [Agronomy as a science in general and university in particular]. Tip. V. S. Biryukova [in Russian].
4. Zaykevich, A. (1891). Ob issledovanii kul'tury russkikh pshenits [On the study of Russian wheat culture]. Tip. A. N. Guseva [in Russian].
5. Ivanov, S. (1959). *Anastasiy Egorovich Zaykevich: istoriko-biograficheskiy ocherk* [Anastasiy Egorovich Zaikevich: historical and biographical essay]. Khar'kov: Kn. izd. [in Russian].
6. Ivanov, S. (1956). Geroy truda A. E. Zaykevich. (K 25-letiyu so dnya smerti) [Hero of labor A. E. Zaikevich. (To the 25th anniversary of the death)]. *Zemledelie – Agriculture*, 10, 100–105 [in Russian].
7. Lyubarskaya, L. (1953). Zasluzhennyy deyatel' agronomii professor A. E. Zaykevich (1842–1931) [Honored Worker of Agronomy Professor A. E. Zaikevich (1842–1931)]. *Zemledelie – Agriculture*, 5, 110–114 [in Russian].

8. Mineev, V. & Lebedeva, L. (2003). *Istoriya agrokhimii i metodologii agrokhimicheskikh issledovaniy: ucheb. posobie [The history of agrochemistry and methodology of agrochemical research: textbook. allowance]*. Moskva: MGU [in Russian].

9. Orlovskiy, M. & Kuzmych, S. (1967). Do 125-richchya z dnya narodzhennya A. Ye. Zaykevycha [On the 125th anniversary of the birth of A. E. Zaikevich]. *Visnyk sil's'kohospodars'koyi nauky – Bulletin of Agricultural Science*, 12, 15–117 [in Ukrainian].

10. Pavlovskiy, I. (1912). *Kratkiy biograficheskiy slovar' uchenykh i pisateley Poltavskoy gubernii s poloviny XVIII veka [A brief biographical dictionary of scientists and writers of the Poltava province from the half of the eighteenth century]*. Poltava [in Russian].

Одержано 10.05.2019.

УДК 613:070 (477) «185/192»

DOI <https://doi.org/10.31470/2415-3567-2019-46-136-146>

Коцур Надія,

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри медико-біологічних
дисциплін і валеології,

n.kozur@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-4720-2227>

Researcher ID: W - 4065 - 2018

Державний вищий навчальний заклад
«Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія
Сковороди»,

вул. Сухомлинського, 30,

м. Переяслав-Хмельницький,

Київська обл., Україна, 08401

Kotsur Nadia,

Doctor of Historical Sciences,
professor, Head of Department of Medical and
Biological Disciplines and Valeology

n.kozur@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-4720-2227>

Researcher ID: W - 4065 - 2018

Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda
State Pedagogical University,

30, Sukhomlynsky Str.,

Pereiaslav-Khmelnytskyi,

Kyiv region, Ukraine, 08401

ФОРМУВАННЯ І ПОШИРЕННЯ СОЦІАЛЬНО-МЕДИЧНИХ ІДЕЙ В УКРАЇНІ НА СТОРІНКАХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – 20-і рр. XX ст.)

У статті висвітлюються питання формування і поширення соціально-медичних ідей в Україні на сторінках періодичних медичних видань другої половини XIX – 20-х рр. XX ст. У процесі виконання дослідження застосовано методи джерелознавчого та термінологічного аналізу.

З'ясовано, що медична періодика відігравала вагомую роль у формуванні і поширенні медичних знань, значенні наукових відкриттів для практичної медицини, наданні пріоритету профілактичній медицині, популяризації наукової медицини, переконанні своєчасності звернення населення за медичною допомогою тощо. Спеціальна медична преса в другій половині XIX – початку XX століть посіла чільне місце в системі соціальної комунікації. У 9 губерніях Наддніпрянської України виходило друком 186 спеціалізованих періодичних і продовжуваних видань із питань гуманітарної медицини, які є цінним джерелом історії становлення та розвитку соціальної медицини. Санітарні лікарі земств ділилися досвідом щодо розбудови санітарної справи на сторінках журналів «Архив судебной медицины и общественной гигиены» (1865 – 1871), «Вестник судебной медицины